

HISTORIOGRAPHY

Оксана Карасевич

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна*

ІСТОРИОГРАФІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В ДОБУ «ВІДЛИГИ»

Oksana Karasevych

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine

HISTORIOGRAPHY OF DOMESTIC RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL MATERIAL AND TECHNICAL BASE IN UKRAINE DURING THE KHRUSHCHEV THAW

In the article the author tried to show all the depth and objectivity of displaying different aspects which were some way connected with very big and urgent problem of the country and in general. This problem is the development of material and technical base of agriculture in Ukraine. To solve this problem is possible with the help of comparative analysis. The publications of different historical periods are quite different in science and ideology. Modern period gave new great possibilities for fundamentally impartial consideration of very important problem with the aim to provide adequate reproduction of the historiographic process. The detailed analysis of the historiography problem proves the objective necessity of the following research in this direction.

Keywords: agriculture, material and technical base, qualified specialists of rural production, Khrushchev Thaw, reformation, historiographic process.

Поглиблене дослідження всього багатогранного комплексу виробничо-економічних, суспільно-політичних, культурно-освітніх процесів і явищ, які розпочалися в українському селі в добу відлиги, особливо актуальне сьогодні, коли аграрний сектор економіки України в силу цілого ряду причин зайняв лідируючу позицію, значно випереджаючи інші галузі, в яких створюється валовий національний продукт. Врахування як позитивного так і негативного досвіду аграрних перетворень бурхливого десятиліття (1953 – 1964 рр.) дає плідний ґрунт для творчого пошуку найбільш ефективних напрямків забезпечення подальшого розвитку сільського господарства України та поліпшення добробуту українського селянства.

Не зважаючи на те, що в умовах незалежної України з'явилося немало цікавих досліджень, присвячених висвітленню задумів, перебігу та наслідків аграрних проектів та перетворень доби відлиги, цілий ряд важливих аспектів аграрної політики Хрущова залишається мало або й взагалі

недослідженими. Плідними підходами до висвітлення даної проблеми позначені публікації І. Кураса¹, О. Лісовської², П. Панченка³, С. Падалки⁴, І. Романюка⁵.

Знаний політолог І. Курас проаналізував загальні задуми хрущовських новацій. Натомість молода дослідниця О. Лісовська зосередила увагу на висвітленні низки конкретних програм технічного переоснащення сільськогосподарського виробництва. Схожими рисами відзначаються публікації С. Падалки і І. Романюка, які розглядали, щоправда кожен під дещо іншим ракурсом, декілька проблем українського села другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. в їх поєднанні.

Мета статті полягає в тому щоб піддати компаративному аналізу весь комплекс публікацій, присвячених змінам в піднесенні матеріально-технічної бази та підвищенні фахової кваліфікації працівників сільського господарства, з'ясувати рівень об'єктивності та дієвості вказаних публікацій на кожному історіографічному етапі.

Поглиблений аналіз стану наукового вивчення означеної проблеми потребує вироблення оптимально-ефективної моделі класифікації авторської літератури за нею. На наш погляд, такий аналіз спонукає до розбиття всього масиву історіографічних джерел на монографії, статті в історичних періодичних виданнях союзного масштабу, публікації у фаховому історичному виданні «Український історичний журнал» (що саме з'явився у «хрущовську добу» й існує по сьогодні) та інших історичних виданнях, публікації в офіційних радянській та партійних виданнях, у журналах економічного спрямування та інших часописах, в яких подається та чи інша (історична, політична, соціально-економічна) оцінка чисельних питань, що торкаються проблеми матеріальних і людських ресурсів сільськогосподарського виробництва в Українській РСР періоду 1953 – 1964 рр.

Варто зауважити, що для радянських часів поділ наукової літератури на історичну та умовно неісторичну є проблематичним. Фактично всі праці радянських дослідників мали ідеологічно орієнтований характер. Іншими словами, роботи радянських учених, дослідників, практиків, публіцистів з економічної та політичної теорії, соціології теж подеколи мали історіографічний характер. Саме тому ми включаємо їх до розгляду, незважаючи на те, що ряд інших сучасних дослідників оминають ці публікації в своєму історіографічному аналізі.

Сучасні історіографічні підходи доби незалежної України позначені дещо іншою тенденцією. Не формальне, а реальне відокремлення політології, соціології, економічної теорії та інших галузей суспільствознавства від історії та ідеології фактично призвело до того, що праці сучасних політологів, соціологів, економістів доволі рідко містять ту чи іншу історичну (історіографічну) викладку питання.

¹ Курас, І. (1995). М.С. Хрущов у дзеркалі джерел та літератури. *М.С. Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова*. Київ: Інститут історії України НАН України, 11-14.

² Лісовська, О. (2008). Комплексна механізація та автоматизація сільського господарства – одна з основних умов зміцнення матеріально-технічної бази села (1960-ті роки). *Український селянин*, 11, 307-310; Лісовська, О. (2009). Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ ст.: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук*. Черкаси: Черкаський національний університет, 20; Лісовська, О. (2010). Становище матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ століття: сучасна історіографія. *Серія: Історія. Збірник наукових праць. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, XVIII, 371-375.

³ Панченко, П. (1987). Прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві УРСР. *Український історичний журнал*, 7, 5-18; Панченко, П. (1984). Прискорення технічного прогресу в сільському господарстві УРСР на початку етапу розвитку соціалізму. *Український історичний журнал*, 11, 44-53; Панченко, П. (1982). *Радгоспи: шлях становлення і розквіту (1917-1980): На матеріалах Української РСР*. Київ: Вища школа, 264.

⁴ Падалка, С. (2005). Аграрна політика в Україні: формування, шляхи реалізації та соціально-економічні наслідки (друга половина 60-х – 80-ті роки ХХ ст.): *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора історичних наук*. Донецьк: Донецький національний університет, 38.

⁵ Романюк, І. (2006). Соціально-економічні та культурні процеси в українському селі у 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст.: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора історичних наук*. Чернівці: Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича, 36; Романюк, І. (2003). Трансформація колгоспів України у другій половині 50-х – 60-х рр. ХХ ст. *Український селянин*, 7, 161-162; Романюк, І. (2005). *Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття*. Вінниця: Книга-Вега, 256.

Серед критеріїв, які дозволяють розбити весь вищеописаний масив наукової літератури за проблемою дослідження на хронологічні періоди, найбільш продуктивним вважаємо використання політико-ідеологічного підходу, згідно з яким історіографічна оцінка явищ, що вивчаються, ставиться у пряму залежність від суспільно-політичної ситуації в країні. Відповідно до усталеної в сучасній історичній науці класифікації є сенс виокремити 4 історіографічні періоди щодо вивчення проблеми матеріально-технічних і людських ресурсів сільськогосподарського виробництва України періоду 1953 – 1964 рр., а саме

- 1) 1953-1964 рр. – становлення історичних знань із питань матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села у період безпосередньо проведення самих реформ;
- 2) 1965-1985 рр. – оцінка матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села 1953-1964 рр. дослідниками «брежнєвського періоду»;
- 3) 1985-1990 рр. – зміни в оцінках матеріальних і людських ресурсів сільськогосподарського виробництва України часів правління Хрущова в період «горбачовської перебудови»;
- 4) 1991-2013 рр. – розгортання об'єктивної наукової критики та розширення історіографічного поля оцінок матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села 1953 – 1964 рр. дослідниками незалежної України.

Слід, на нашу думку, зазначити, що другий і третій історіографічні періоди в деяких аспектах можна об'єднувати в один розділ, зважаючи на основну мету, яку ставили перед собою дослідники «брежнєвської» та «горбачовської» епох. А це – легітимація сучасної їм економічної політики СРСР та Української РСР, яка, зокрема, спиралася на традицію послідовного історіописання діяльності радянської влади, починаючи з 1917 р., з усіма позитивами (бачення стратегії розвитку держави) та негативами (замовчування, «забування» негативних явищ і процесів) такої легітимації.

Виходячи з цього, до першого періоду історіографії («хрущовського») потрібно віднести монографії Ю. Арутюняна¹, М. Вилцана², Р. Бордова³, В. Алфер'єва⁴ та ряду інших дослідників радянського періоду. Їхні праці репрезентують основу тогочасної історичної думки стосовно проблеми, яка розглядається. Окремо варто вказати на першу спробу історіографічного дослідження реформ у радянському селі на дисертаційному рівні, що саме припала на останній рік «хрущовського» періоду. Йдеться про дисертацію А. Чинчикова⁵, в якій частково розглядаються і питання історіографії аграрних перетворень у СРСР доби Хрущова.

Цінними історіографічними джерелами є також статті в загальносоюзних історичних часописах («Вопросы истории», «История СССР»), Р. Карташова, В. Погудіна, П. Климова, В. Данілова, В. Селунської, Н. Королькова. Вказана проблема активно висвітлювалася і на сторінках головного історичного журналу України – «Український історичний журнал» такими авторами як І. Шульга, І. Кожукало, В. Попсуєв, Є. Талан, Д. Костенко, В. Плисюк, А. Санцевич, В. Петренко, О. Пантелейчук, Б. Блоха та А. Епштейн.

У першому історіографічному періоді помітним є зосередження уваги авторів статей на проблемах зміцнення матеріально-виробничої бази сільськогосподарського виробництва України та СРСР в цілому. При цьому, звісно ж, гучно наголошувалося на продуманості, справедливості і гуманності політики партії та радянської влади щодо мотивації та належного матеріального заохочення колгоспного селянства, що тоді саме починалося.

Утім, надмірну заідеологізованість мали насамперед офіційні партійні видання СРСР та Української РСР, зокрема, такі як «Коммунист» і «Комуніст України». Назви авторських статей і редакційних передовиць говорять самі за себе: «Шефська допомога міста селу», «Вище рівень масово-політичної роботи на селі», «Назустріч XX з'їздові Комуністичної партії Радянського

¹ Арутюнян, Ю. (1960). *Механизаторы сельского хозяйства СССР в 1929-1959 гг. (Формирование кадров массовых квалификаций)*. Москва: АН СССР, 341.

² Вилцан, М. (1976). *Восстановление и развитие материально-технической базы колхозного строя (1945-1958)*. Москва: Мысль, 264.

³ Бордов, Р. (1960). *Новый экономический курс Советского Союза (1953-1960)*. Москва: Изд-во иностранной литературы, 170.

⁴ Алфер'єв, В. (1984). *Повышение эффективности материально-технического снабжения сельского хозяйства*. Москва: Экономика, 104.

⁵ Чинчиков, А. (1971). *Советская историография социалистического преобразования сельского хозяйства СССР. (1917-1969 гг.)*. Москва: Мысль, 222.

Союзу», «Парторганізація Харківщини в боротьбі за технічний прогрес», «До нового піднесення колгоспного виробництва», «Величні підсумки розвитку сільського господарства УРСР», «Новий великий крок у розвитку соціалістичного сільського господарства», «Створення матеріально-технічної бази комунізму». Однак навіть в головному офіціозі українських комуністів друкувалися статті більш реалістичного звучання, як-то: «Економічне навчання кадрів – важлива умова виробничих успіхів», «Насущні завдання механізації сільськогосподарського виробництва республіки», «Назрілі питання сільськогосподарського машинобудування», «Комплексна механізація сільськогосподарського виробництва» і навіть таке симптоматичне для кінця періоду правління Микити Хрущова – «Подолати відставання економічно слабих колгоспів».

До історико-економічної літератури першого історіографічного періоду сміливо можна відносити і ряд наукових статей авторів «Економіки Радянської України»: М. Гурєєва, В. Гельмана, І. Галья, В. Мельниченко, Л. Пристапчука і Б. Середенка¹. Дослідники завчено зображували «велич комуністичної партії» та заслуги її лідерів у справі забезпечення українського села технікою і кваліфікованими спеціалістами. Разом із тим, вказані дослідники подеколи критикували і діяльність правлячої партії насамперед за недоліки кадрового та матеріально-технічного забезпечення українського колгоспного села часів Хрущова.

Виробничо-економічним аспектам сільськогосподарського виробництва були присвячені і чисельні публікації у «Колгоспнику України». Слід підкреслити, що цей часопис відіграв доволі значну роль у накопиченні адекватних історичних знань про матеріальне та кадрове забезпечення українського села «хрущовської епохи» і навіть його історіографічної оцінки.

Схожий за призначенням і змістовним наповненням до «Колгоспника України» був також «Блокнот агітатора». У статтях цього видання, який мав за цільову аудиторію передусім спеціалістів сільського господарства, також міститься чимало цікавих фактичних даних.

До другого періоду історіографії («брежнєвського») відносимо передусім колективні праці і монографії, видані у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. Оскільки правління генсеків КПРС Ю. Андропова і К. Черненко за ідейним наповненням були логічним продовженням курсу Л. Брежнєва, праці, видані в СРСР із листопада 1982 р. по березень 1985 р., ми класифікуємо як такі, що виходили в умовах «брежнєвської» історіографічної ситуації. Серед ґрунтовних робіт цього двадцятиріччя варто виділити «Історію селянства Української РСР» (том 2)² та інші колективні праці, а також монографічні роботи О. Голованова, В. Добротвора, Т. Дерев'янкина, С. Кульчицького, Л. Беренштейна, В. Петренка, А. Санцевича, М. Лавріновича, М. Вилцана, П. Панченка та ряду інших тогочасних дослідників. В даному контексті особливу привертає увагу праця А. Санцевича, «Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945-1970)»³. Автор подає розлогіий аналіз джерел (зокрема історіографічних), в яких відображено різнопланові потреби матеріально-технічного забезпечення українського і сільськогосподарського виробництва.

Слід особливо відмітити дисертацію А. Санцевича. Вона різко виділяється серед іншого історіографічного доробку «брежнєвського» періоду. У ній доволі сміливо вказано на декілька важливих тенденцій розвитку радянської історичної науки, що мали місце вже на початку доби Брежнєва. Він, зокрема, зауважив, що викладачі кафедр історії у вишах республіки «слабо вивчають питання післявоєнного періоду, особливо поточної історії». Вказав і на іншу тенденцію – «дослідники історії України післявоєнного періоду широко використовують архіви, але переважно партійні і зовсім недостатньо державні, а особливо відомчі».

Помітним в тогочасних публікаціях стало зосередження уваги на реальних проблемах матеріального та кадрового забезпечення сільського господарства. Велику кількість публікацій по вказаній проблемі оприлюднив у цей час «Український історичний журнал» та періодичний міжвідомчий збірник «Історія народного господарства та економічної думки Української РСР».

¹ Галь, І. (1960). Недоліки короткострокового кредитування колгоспів та шляхи його поліпшення. *Економіка Радянської України*, 4, 55-62; Гурєєв, М. (1959). До питання про економічну ефективність комплексної механізації сільськогосподарського виробництва. *Економіка Радянської України*, 3, 12-18.

² Дядиченко, В.А. та ін. (ред.) (1967). *Історія селянства Української РСР: у 2 томах*. Київ: Наукова думка, 2, 536.

³ Санцевич, А. (1972). *Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945-1970)*. Київ: Наукова думка, 204.

Окремий комплекс досліджень становлять публікації економістів-аграрників у часописах «Вопросы экономики», «Экономика сельского хозяйства», «Наукові записки Української сільськогосподарської академії». Проте, вони водночас були позначені надмірною політекономічною складовою.

Традиційно заполітизованими, втім, однак також, не без корисної інформації були статті в «Коммунисте» і «Комунисті України». Хоча автори цих часописів і зосереджувалися насамперед на поточних проблемах аграрної політики партії, доба Хрущова і його багатопланові аграрні перетворення, з відповідними акцентами на матеріально-технічному оснащенні та кадровому забезпеченні, теж знайшли відображення в цих публікаціях.

До третього періоду історіографії («горбачовського») відносимо монографії, присвячені не стільки питанням, які є предметом нашого дослідження, скільки виробленню нового погляду на історію села. Вони відзначаються переглядом цілого ряду усталених історіографічних оцінок, в тому числі – доби Хрущова і політики радянської держави в галузі сільськогосподарського виробництва. Серед активних авторів «горбачовського» історіографічного періоду, які торкалися нашої проблематики – І. Дорош, Л. Вітрук, Г. Богущ, Ю. Коломієць, М. Вівчарик, П. Панченко, С. Кульчицький, Г. Сургай. Відчутним у «перебудовчій» історіографії стало зміщення фокусів дослідження: із плану на ринок – в політекономії, із техніки на людину – у матеріальному забезпеченні і т. д. Роботи істориків й економістів постбрежнєвської доби відрізнялися очевидною новизною, і певною мірою нагадували своїх «хрущовських» предтеч, які після епохи Сталіна символізували «ковток свіжого повітря» у загальному морі політично вихолощених текстів.

Серед періодичних фахових видань того часу уже традиційно перед вели публікації в «Українському історичному журналі», а серед авторів – П. Панченко, В. Чишко, О. Бондаренко, І. Кожукало, Ю. Курносів та інші.

У четвертому періоді історіографії (який серед дослідників прийнято називати періодом незалежної України або «суверенний») варто виділити колективні й індивідуальні монографії В. Барана, М. Лобаса, Л. Беренштейна, П. Панченка, М. Вівчарика, С. Кульчицького, Я. Грицака, В. Литвина, В. Даниленка, І. Романюка, а також – низку видань узагальнюючого характеру.

Слід спеціально зазначити, що В. Михайлюк, щойно виникла нова історіографічна ситуація в Україні, виділив окремий період історіографії у дослідженні аграрних відносин для позначення «хрущовської доби». Це – вересень 1953 р. – березень 1965 р. Саме в цей період, на думку дослідника, «здійснювалися заходи щодо зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектора України та використання її ресурсів для освоєння нових земель у східних районах колишнього СРСР»¹. Дослідник нарахував близько 800 праць різного рівня, в яких радянські дослідники періоду 1970 – 1980-х рр. вивчали перетворення, які були здійснені в сільському господарстві України лише за 1953 – 1955 рр.

Ще до 1961 р., як зазначає В. Михайлюк, були опубліковані праці ряду суспільствознавців, в яких вказувалося на серйозні недоліки колгоспного ладу². Тобто дослідники на повний голос почали стверджувати, що і за тоталітарного режиму в його хрущовському варіанті існувала можливість формувати критичну думку стосовно окремих питань економічної політики партії.

Привертають увагу цікаві оцінки радянської історіографії у роботі І. Романюка. Дослідник виважено критикує істориків того часу за характер висвітлення матеріально-технічних проблем українського села нашого періоду. Так він характеризує студії, присвячені культурному розвитку села, місце і ролі виробничої сільськогосподарської інтелігенції, та викриває замовчування радянськими дослідниками екстенсивних методів господарювання, які, на погляд автора, були об'єктивно дослідженні зарубіжними суспільствознавцями другої половини ХХ ст.³ Фактично І. Романюк стверджує, що особливості матеріально-технічного та кадрового забезпечення українського села 1950-х – першої половини 1960-х рр. було предметно вивчено лише в незалежній Україні у роботах С.С. Падалки, Л.В. Ковпак, І.М. Лубко, О.Ф. Нікілева та інших дослідників⁴.

¹ Михайлюк, В. (1992) *Історіографія розвитку аграрних відносин в Україні (70-ті – початок 90-х рр.)*. Київ: Укрдержагроуніверситет, 93.

² Там само, 94.

³ Романюк, І. (2005). *Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття*. Вінниця: Книга-Вега, 256.

⁴ Там само, 14.

Погоджуючись в цілому із дослідником, варто зауважити, що розвиток історіографії, джерелознавства та інших аспектів історії аграрних перетворень доби Хрущова в Україні вийшли на новий рівень лише із фактичним відкриттям всіх архівних сховищ та падінням монополії однієї партії на наукову, політичну, публіцистичну та іншу думку в суспільстві.

Потрібно зауважити, що саме на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії дедалі помітнішою є тенденція розширення вченими історіографічного аналізу питань, на яких зосереджене наше дослідження. Хоча не всім це вдається однаковою мірою. Так О. Лісовська розділяє історіографію розвитку матеріально-технічної бази українського села 1960-80-х рр. на «радянську» і «сучасну»¹. Але і в радянський період, і сьогодні історична думка з цього питання постійно еволюціонувала. Щоправда з іншого боку, важко заперечити те, що для радянської історіографії зазначеного періоду було властивим реальні явища соціально-економічного життя обов'язково подавати крізь призму «життєздатності аграрної політики КПРС».

У вказаний період різко зменшилася кількість публікацій, присвячених «керівній ролі» компартії в аграрних перетвореннях, матеріально-технічного забезпечення, союзу робітничого класу та селянства та іншим ключовим темам радянської історіографії, у «Вопросах истории» та «Українському історичному журналі». Натомість в Україні значно побільшало число різноманітних тематичних збірників та фахових історичних видань, де питання, які нас цікавлять, знайшли своє об'єктивне висвітлення.

Аналізуючи статті у наукових збірниках варто приділити окрему увагу матеріалам наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М. Хрущова. Передусім це – публікація І. Кураса, в якій дослідник намагався накреслити основні напрями творення наукової біографії М. Хрущова².

Цікаві наукові статті з'являються в українській історичній науці останнім часом. Помітною є соціальна орієнтованість авторських текстів (серед дослідників це отримало назву антропологічного підходу). Так, О. Тевікова намагається розкрити матеріально-побутові умови життя українців за хрущовської доби через закладення певної дослідницької матриці. На її погляд, для цього потрібно проаналізувати рівень життя та побутові умови, розмір заробітної платні й матеріальні можливості, доступ до освіти і пріоритети у виборі професії, працевлаштування та умови праці, можливості кар'єрного просування та інші показники³. Інша дослідниця О. Янковська, проаналізувавши соціальну політику радянської влади в українському селі, констатує, що компартія не мала реальної зацікавленості в швидкому підвищенні добробуту трудівників⁴.

У цілому ж варто погодитися із висновком Л. Шевченко, яка в історіографічному аналізі радянської літератури на предмет забезпеченості життя сільського населення України 1953 – 1964 рр. стверджує: «Нерідко в цих працях перебільшувались показники рівня та якості життя населення, бажане видавалося за дійсне. Чимало гострих питань взагалі замовчувалися»⁵. Її стаття надрукована в «Українському селянині» фаховому виданні з історії українського села, що виходить у Черкасах. Часопис став справжнім майданчиком для дискусії з проблем аграрної історії України, а його автори презентували низку цінних статей, в яких порушені питання, цікаві для нашого дослідження.

Як висновок потрібно зазначити, що наявні історіографічні джерела, тобто наукова література за темою нашого дослідження, є достатньо репрезентативними і дозволяють скласти уявлення не тільки про те, як формувалися історичні знання про виробничі проблеми сільського господарства

¹ Лісовська, О. (2009). *Розвиток матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ ст.*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук. Черкаси: Черкаський національний університету, 20.

² Курас, І. (1995). М.С. Хрущов у дзеркалі джерел та літератури. М.С. Хрущов і Україна. *Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова*. Київ: Інститут історії України НАН України, 11-14.

³ Тевікова, О. (2009). Матеріально-побутові умови життя українців у контексті дослідження повсякденності (1953-1964 рр.). *Український історичний збірник*, 12, 244-252.

⁴ Янковська, О. (2010). Соціальна політика держави очима робітників і селян. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*, 1, 1-2, 293-351.

⁵ Шевченко, Л. (2008). Рівень та якість життя сільського населення України в роки хрущовської «відлиги»: історіографія проблеми. *Український селянин*, 11, 103.

України в 1953 – 1964 рр., але й як еволюціонувала вітчизняна історична думка у своїх оцінках вирішення цих проблем керівництвом СРСР, Української РСР та окремих регіонів.

References:

1. Kuras, I. (1995). M.S. Khrushchov u dzerkali dzherel ta literatury [M.S. Khrushchev in the mirror of sources and literature]. *M.S. Khrushchov i Ukraina. Materialy naukovooho seminaru 14 kvitnia 1994 r., prysviachenoho 100-richchiu vid dnia narodzhennia M.S. Khrushchova* [M.S. Khrushchev and Ukraine. The materials of the scientific seminar on April 14, 1994, prisybatenochu 100th anniversary of the birth of M.S. Khrushchev]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Lisovska, O. (2008). Kompleksna mekhanizatsiia ta avtomatyzatsiia silskoho hospodarstva – odna z osnovnykh umov zmitsnennia materialno-tekhnichnoi bazy sela (1960-ti roky) [Complex mechanization and automation of agriculture is one of the main conditions for strengthening the material and technical base of the village (1960s)]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian farmer], 11, 307-310. [in Ukrainian].
3. Lisovska, O. (2009). Rozvytok materialno-tekhnichnoi bazy ukrainskoho sela v 60-80-ti roky KhKh st.: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenyu kandydata istorychnykh nauk* [Development of the material and technical base of the Ukrainian village in the 60-80s of the 20th century: The dissertation author's abstract for the degree of candidate of historical sciences]. Cherkasy: Cherkassy National University. [in Ukrainian].
4. Panchenko, P. (1987). Pryskorennia nauko-tekhnichnoho prohresu v silskomu hospodarstvi URSSR [Accelerating scientific and technological progress in agriculture of the USSR]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 7, 5-18. [in Ukrainian].
5. Panchenko, P. (1984). Pryskorennia tekhnichnoho prohresu v silskomu hospodarstvi URSSR na pochatku etapu rozvytku sotsializmu [Acceleration of technical progress in the agriculture of the Ukrainian Soviet Socialist Republic at the beginning of the stage of development of socialism]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 11, 44-53. [in Ukrainian].
6. Panchenko, P. (1982). *Radhospy: shliakh stanovlennia i rozkvitu (1917-1980): Na materialakh Ukrainskoi RSR* [The state farmstead: the way of formation and prosperity (1917-1980): On materials of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Vyshcha shkola, 264. [in Ukrainian].
7. Padalka, S. (2005). Ahrarna polityka v Ukraini: formuvannia, shliakhy realizatsii ta sotsialno-ekonomichni naslidky (druga polovyna 60-kh – 80-ti roky XX st.): *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenyu doktora istorychnykh nauk* [Agrarian Policy in Ukraine: Formation, ways of realization and socio-economic consequences (second half of the 60's – 80's of the twentieth century): The dissertation author's abstract for the degree of doctor of historical sciences] Donetsk: Donetsk national university. [in Ukrainian].
8. Romaniuk, I. (2006). Sotsialno-ekonomichni ta kulturni protsesy v ukrainskomu seli u 50-kh – pershii polovyni 60-kh rr. XX st.: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenyu doktora istorychnykh nauk* [Socio-economic and cultural processes in the Ukrainian village in the 50's – the first half of the 1960's): The dissertation author's abstract for the degree of doctor of historical sciences]. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi un-t im. Yurii Fedkovycha. [in Ukrainian].
9. Romaniuk, I. (2003). Transformatsiia kolhospiv Ukrainy u druhii polovyni 50-kh – 60-kh rr. KhKh st. [Transformation of Ukrainian collective farms in the second half of the 1950's and 60's.] *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian farmer], 7, 161-162. [in Ukrainian].
10. Romaniuk, I. (2005). *Ukrainske selo v 50-ti – pershii polovyni 60-kh rr. KhKh stolittia*. [Ukrainian village in the 50's – the first half of the 1960's.] Vinnytsia: Knyha-Veha. [in Ukrainian].
11. Arutjunjan, Ju. (1960). *Mehanizatory selskogo hozhajstva SSSR v 1929-1959 gg. (Formirovanie kadrov massovykh kvalifikacij)* [The mechanization of agriculture in the USSR in 1929-1959. (Formation of cadres of mass qualifications)]. Moscow: AN SSSR. [in Russian].
12. Vylcan, M. (1976). *Vosstanovlenie i razvitie material'no-tehnicheskoy bazy kolhoznoho stroja (1945-1958)* [Restoration and development of the material and technical basis of the collective farm system (1945-1958)]. Moscow: Mysl. [in Russian].
13. Bordov, R. (1960). *Novyj jekonomicheskij kurs Sovetskogo Sojuza (1953-1960)* [The new economic course of the Soviet Union (1953-1960)]. Moscow: Izdatelstvo inostranoj literatury. [in Russian].
14. Alfer'ev, V. (1984). *Povyshenie jeffektivnosti material'no-tehnicheskogo snabzhenija sel'skogo hozhajstva* [Increasing the efficiency of the material and technical supply of agriculture]. Moscow: Ekonomika. [in Russian].
15. Chinchikov, A. (1971). *Sovetskaja istoriografija socialisticheskogo preobrazovanija sel'skogo hozhajstva SSSR. (1917-1969 gg.)* [Soviet historiography of the socialist transformation of agriculture in the USSR. (1917-1969 gg.)]. Moscow: Mysl. [in Russian].
16. Hal, I. (1960). Nedoliky korotkostrokovoho kredytuvannia kolhospiv ta shliakhy yoho polipshennia [Shortcomings of short-term lending to collective farms and ways to improve it]. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy* [Economy of Soviet Ukraine], 4, 55-62. [in Ukrainian].

17. Hurieiev, M. (1959). Do pytannia pro ekonomichnu efektyvnist kompleksnoi mekhanizatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva [On the question of the economic efficiency of complex mechanization of agricultural production]. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy* [Economy of Soviet Ukraine], 3, 12-18. [in Ukrainian].
18. Diadychenko, V.A. and others (ed.) (1967). *Istoriia selianstva Ukrainiskoi RSR: u 2 tomah* [History of the peasantry of the Ukrainian SSR: 2 volumes] Kyiv: Naukova dumka, 2. [in Ukrainian].
19. Santsevych, A. (1972). *Dzhereloznavstvo z istorii Ukrainiskoi RSR pisliavoiennoho periodu (1945-1970)* [Source study on the history of the Ukrainian SSR in the post-war period (1945-1970)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
20. Mykhailiuk, V. (1992) *Istoriografii rozvytku ahrarnykh vidnosyn v Ukraini (70-ti – pochatok 90-kh rr.)* [Historiography of the development of agrarian relations in Ukraine (the 70's – early 90's)]. Kyiv: Ukrderzhahrouniversytet. [in Ukrainian].
21. Tievikova, O. (2009). Materialno-pobutovi umovy zhyttia ukraintsiu u konteksti doslidzhennia povsiakdennosti (1953-1964 rr.) [Material and living conditions of Ukrainians in the context of the study of everyday life (1953-1964 biennium)]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* [Ukrainian Historical Collection], 12, 244-252. [in Ukrainian].
22. Yankovska, O. (2010). Sotsialna polityka derzhavy ochyma robitnykiv i selian. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Social policy of the state through the eyes of the workers and peasants. Postwar Ukraine: An essay on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)], 1, 1-2, 293-351. [in Ukrainian].
23. Shevchenko, L. (2008). Riven ta yakist zhyttia silskoho naselennia Ukrainy v roky khrushchovskoi "vidlyhy": istoriografii problem [The level and quality of life of the rural population of Ukraine during Khrushchev's "thaw": historiography of the problem]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian farmer], 11, 103. [in Ukrainian].